

Két kötet a hódoltsági és erdélyi jezsuita missziók XVII. századi működéséről

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1. 1609—1616 — 112. 1617—1625.

Sajtó alá rendezte Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 26/1, 26/2.) Szeged 1990.

Miután Balázs Mihály bevezető tanulmánya (7—24.) különbséget tesz a vándor misszióállomások (missio vaga) és az állandó misszióállomások (missio stabilis) között, valamint ismerteti a közeleti forrásanyagot, a továbbiakban *A misszió kezdeteiről*, *A misszió és nagypolitika* és *A dokumentumok művelődéstörténeti hozadékaikról* című alfejezetekben szól a két kötet anyagáról. Bennünket különösen érdekel ez a gazdag adattár, hisz Veress Endre hasonló tárgyú kiadványai óta (*Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai*. Bp. 1906, valamint *Fontes Rerum Transylvanicarum I—III.*, Bp. 1911 — 1913) ebben a témakörben más kiadvány nem látott napvilágot; ráadásul ez a mostani két kötet szerves folytatása annak, amit Veress tett közzé.

Természetesen a recenzest elsősorban nem a Hódoltságra, hanem az Erdélyre vonatkozó adatok érdeklék, bár kétségtelenül az Erdélyen kívül (főleg Pécssett és Belgrádon) dolgozó missziók munkája is sok tanulságot rejt. Tegyük azonban hozzá, hogy ugyanezek a tanulmányok helyi színezettel és mutatis mutandis az Erdélyt érintő anyagban is jelentkeznek, éppen ezért a továbbiakban csak annak bemutatására szorítkozunk, ami a történelmi Erdély múltját teszi világosabbá.

Mielőtt azonban a hazai dolgokra térnénk, szükséges — a közzétett iratok alapján — rámutatni néhány olyan általános tényezőre, amely bizonyos értelemben megszabta a jezsuiták tevékenységét. Ilyen volt — nemcsak a Hódoltságban, hanem másutt is — a törökök szerepe. Még annak is, aki ismeri Borsos Tamás feljegyzéseit a törökök toleranciájáról, sok újat nyújt ez a két kötet. Megtudjuk, hogy a törökök a másvallásúakkal szemben előnyben részesítik a katolikusokat; eljárnak miséikre, főleg azok az emberek, akiknek katolikus alattvalóik vannak; ördögűzésre kérik fel a jezsuitákat; gyakran igénybe veszik az atyák orvosi tudását stb.

Szintén általánosnak mutatkozik a pap- és tanítóhiány, ugyanakkor feltűnően kevés az oktatásban vagy a térítésben hasznosítható könyvek száma. 1618-ban Gyulafehérvárról Vásárhelyi Gergely, 1625-ben Kolozsmonostorról Móry István ír a

rendfőnöknek Rómába; levelükben — mint a máskor írottakban is — visszatérő motívum az, hogy újabb papokat, tanárokat, könyveket kérnek.

A harmadik, de leglényegesebb jelenség, amely a forrásokból kiszűrhető, s amelyre a bevezető tanulmány is külön hangsúlyt helyez, egy sajátos népi vallásosság felbukkanása, amelyet Balázs Mihály „felekezetek alatti” vallásosságnak nevez. Ez az általános paphiány mellett elsősorban az európai szellemi mozgalmaktól való elzártságból táplálkozott, s nem egy esetben a mindenkorri válságtünetekre jellemző, szektaszzerű alakulatok létrejöttéhez vezetett. Szini István, a misszió egyik legmarkánsabb figurája két esetben is beszámol a rendfőnöknek ilyen jellegű román szektáról Temesvár környékén; tagjai sírnak, eksztázisban vallják meg bűneiket, reszketnek és különféle látomásaik vannak.

Ilyen körülmények közepette a jezsuitákra fokozott felelősség hárult, s ők ennek tudatában is voltak; érezték, hogy — mondhatni — reflektorfényben végzik munkájukat, és sokat kell adniuk az erkölcsi feddhetetlenségre. Claudio Aquaviva rendfőnök egyik levelében figyelmezteti a rendtagokat, hogy példás szegénységben kell élniük, s asszonyokat csak világi tanúk jelenlétében kereshetnek fel. Szini István felháborodással ír egyes székelyföldi papokról, akik iszákosak és házaseletet élnek. A kötetben szereplő egyetlen magyar nyelvű levél íróját, Cserneki Jánost is visszataszító, egyszer fölényeskedő, gógös, máskor gyáva magatartása miatt zárták ki a rendből, bár világi papként folytathatta működését.

Amit a törökök toleranciájáról a kötet alapján említettünk, az talán különösnek tűnik, de ennél meglepőbb, hogy a jezsuitáknak nem annyira a másvallásúakkal akadt gyakori összetűzésük, mint egy másik szerzetesrend: a ferencesek képviselőivel. Egy alkalommal a ferencesek kiközösítéssel fenyegették meg híveiket, ha a jezsuiták miséit látogatják. Ugyanakkor a jezsuiták tudatlanoknak és erkölcseleneknek nevezik a ferencrendieket, akik többször megpróbálták gátolni térítő és lelkipásztori munkájukat. Az iratokból világosan kiolvasható — egyébként erre Balázs Mihály bevezetője is rámutat —, hogy ebben a szem-

benállásban voltaképpen „kétféle vallásosság és mentalitás ütközéséről is beszélhetünk: egyfelől az itteni nehéz életkörülményekhez alkalmazkodó, a lakossággal összesimuló együttműködést életideállá tevő, de nyilván kevésbé tanult és az életmód szabadosságait jobban megengedő szervezeti rend következtében is jobban toleráló ferencesekéről, másfelől a Tridentinum utáni doktrinális szilárdságot felkészülten védelmező és fegyelmezettebb, minden tekintetben szigorúbb jezsuitákéről.”

Ami a másvallásúakat illeti, az irományok alapján úgy tűnik, hogy a jezsuiták főleg az ariánusokat (vagyis unitáriusokat) tekintik veszedelmesebbeknek a katolikus hitélet szempontjából. Egy Rómába 1624. november 28-i keltezéssel küldött jelentés szerint Kolozsvár egészében unitárius („tota est ariana”, 427.), bár kálvinisták és katolikusok is szép számban akadnak. Az unitárius vallás egyik fő elméleti megalapozójának a már 1597-ben elhunyt Enyedi György püspököt tartják; nem kevesebb, mint tizenhét levélben esik szó arról, hogy könyvet kell írni Enyedi teológiai tételeinek megcáfolására (ami 1635-ben meg is történt). Különbözik a rend vezetői arra is intik az atyákat, hogy az „eretnekekkel” ne vitázzanak, hanem a nép közé menve végezzék lelkipásztori munkájukat. Az egyik levél (355. sz.) írja a rend főnökével ismerteti a szombatos vallást, és azt a török, zsidó és ariánus vallás keverékének mondja.

Ha a kötetben felbukkanó személyeket vesszük szemügyre, magasan kiemelkedik közülük Bethlen Gábor, aki egy második heidelbergi akadémiát kívánt létesíteni Gyulafehérvárt Szenci Molnár Albert, egy francia professzor és a jezsuita Szini István — a fejedelem egykori iskolatársa — közreműködésével. Ez utóbbinak karácsonyi szentbeszédét meghallgatva Belgrádban, Bethlen Gábor — a tudósítás szerint — kijelentette, hogy áttér a katolikus hitre (erről a lehetőségről Szini máskor is ír). Szintén Bethlen Gábortól származik az a vélekedés, hogy ha minden jezsuita olyan volna, mint Szini, akkor nem ellenezné visszatérésüket; igaz, nem a rend ruházatában. Marino de Bonis jezsuita a fejedelemnek arra az igényére is rámutat, hogy „a misét zenekísérettel

énekeljék a palotájában”, s engedélyezte, hogy hűsvétkor körmenetet tartsanak, s a szokásoknak megfelelően kereszteltes ékes zászlót hordozzanak.

A jezsuiták közül különösen kettőnek az arcéle rajzolódik ki élesebben. Az egyik a már említett Szini István, aki Erdély és a szomszédos területek számos városában és falujában — így Temesvárt, Gyulafehérvárt, Kolozsvárot, Kolozsmonostoron, Zalatnán, Ádámoson, Magyarírgenben és sok más helyen — fejtette ki tevékenységét. A korabeli források szellemileg mozgékony, nyílteszű, gyakorlatias embernek mutatják, aki igyekezett kompromisszumot találni a vitás kérdésekben. A másik a neve és a róla közöltek alapján minden bizonnyal román származású Bujtúl György, akit a rendfőnöknek írott levelében Szini dicsérettel halmoz el. Bujtúl szeretne minél előbb visszatérni szülőföldjére, Karánsebesre, mert a belgrádi papok nem láthatják el odahaza a lelkesi tisztet, minthogy „az abban a városban és vidéken használt magyar és román nyelvet nem ismerik” (415.). Miután 1619-ben felvették a római Collegium Germanicum et Hungaricumba, majd 1625. június 21-én fogadalmat tett Nagyszombatban, ez év végén — Keserői Dajka János református püspök tiltakozása ellenére — eljutott Karánsebesre, ahol immár munkához látott a misszió.

Talán az eddigiekből is kitűnt, hogy a Keserői Bálint szerkesztette szegedi sorozat e kiadványa az egyetemes magyar és azon belül az erdélyi történelem forrásanyagát rendkívüli mértékben gazdagítja. A jezsuiták ugyanis nem szorítottak a térítésre, a papi tevékenységre, hanem érdeklődésük kiterjedt a szóban forgó vidék más életjelenségeire is. Ilyenformán az „Erdélyi és hódoltságai missziók” alapján beszédes körkép tárul elénk az ország nagy részének vallási, művelődési, de ugyanakkor gazdasági, politikai és társadalmi helyzetéről is. Köszönet a szerkesztőnek és munkatársainak, akik ezt a jelentős kiadványt sok-sok levéltár és könyvtár anyagából összehordva, átnyújtották az olvasónak!

Szabó György